

УДК 023.3(477.63) "18/19"

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНИХ ОСЕРЕДКІВ У СТРУКТУРІ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КАТЕРИНОСЛАВА

РАЗВИТИЕ БИБЛИОТЕЧНЫХ ОЧАГОВ В СТРУКТУРЕ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ЕКАТЕРИНОСЛАВА

DEVELOPMENT OF LIBRARY CENTRES IN STRUCTURE OF YEKATERINOSLAV EDUCATION INSTITUTIONS

Лучка Л. М., Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара

Лучка Л. Н., Днепрпетровский национальный университет им. Олеса Гончара

Luchka L. M., Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

Висвітлено внесок керівництва навчальних закладів у розвиток бібліотечної справи Катеринослава другої половини XIX – початку XX ст. Приділено увагу процесам бібліотечної діяльності, зокрема комплектуванню фондів та керівництву читанням, що викликали підвищений інтерес училищних педагогічних рад.

Освещен вклад руководства учебных заведений в развитие библиотечного дела Екатеринослава во второй половине XIX – начале XX в. Уделено внимание процессам библиотечной деятельности, в частности комплектованию фондов и руководству чтением, которые вызывали повышенный интерес педагогических советов училищ.

The article shows the contribution of educational institutions' leaders to Yekaterinoslav librarianship in the second half of the 19th – the beginning of the 20th centuries. The article describes some aspects of library activity such as book acquisition and student reading guidance which were of great interest on Pedagogical councils.

Ключові слова: керівництво навчальних закладів, бібліотеки, фонди, керівництво читанням, Катеринослава.

Ключевые слова: руководство учебных заведений, библиотеки, фонды, руководство чтением, Екатеринослава.

Keyword: leaders of educational institutions, libraries, stocks, reading guidance, Yekaterinoslav.

У другій половині XIX – початку XX ст. до бібліотечної мережі Катеринослава входили бібліотеки різного підпорядкування. За джерелами відомо, що найбільш вагомими в культурно-освітньому просторі міста були бібліотеки середніх навчальних закладів. Історіографічна база свідчить, що в окремих закладах бібліотечна справа підтримувалась і мала позитивні результати, а в деяких – зафіксовані негативні моменти, які гальмували процес подальшого розвитку бібліотеки як підрозділу освітнього закладу. За структурою вони відігравали суттєву роль у розвитку освіти краю. Різні за обсягом бібліотечні фонди, їх змістове наповнення, кількість користувачів давали уявлення про рівень освіти та статус навчального закладу.

Першим навчальним закладом Катеринослава стала Класична гімназія, яка розпочала свою історію в 1793 році як народне училище. Нашу увагу привернула діяльність Педагогічної ради Катеринославої класичної гімназії під керівництвом директора М. І. Білого (1864 – 1867). Заходи, які здійснювались у навчальному закладі, мали позитивні результати для вирішення бібліотечних проблем. У 1865 р. на засіданні керівного складу освітнього закладу питання про

гімназійну бібліотеку було першочерговим. Рада мала підготувати правила збереження та видачі бібліотечних книг, скласти три каталоги (хронологічний, систематичний, алфавітний). Розуміючи скрутний фінансовий стан бібліотеки, директор гімназії запропонував надати можливість стороннім читачам користуватися нею на платній основі. За цих умов було створено комісію, до складу якої входили інспектор та двоє викладачів, яким доручалось розробити проект правил користування бібліотекою. Крім того, керівництво контролювало книговидачу бібліотечної літератури відповідно до читацького віку [3, с. 206].

У 1867 р. бібліотекар Леонтович, за дорученням керівництва, підготував рапорт, який містив дані щодо систематичного та алфавітного каталогів фундаментальної бібліотеки, але книги ще не були систематизовані за відділами. Педагогічна рада також вирішувала питання про призначення на посаду завідувача та бібліотекаря: вони мали бути фахівцями бібліотечної справи. Керівництво піклувалося й про місце знаходження бібліотечного фонду, умови його зберігання та зручність у користуванні. Зокрема, у 1865 р., з метою придбання історичних книжок за переліком бібліотекаря, було відкрито фонд під назвою «Карамзіновський відділ бібліотеки». У 1868 р. Педагогічна рада порушувала питання про порядок користування періодичними виданнями, які викликали інтерес у учнів.

У 1869 р., за часів керівництва З. В. Коленка (1867 – 1873), для покращення обслуговування читачів учнівську бібліотеку відокремили від фундаментальної та об'єднали з пансіонською. У навчальний процес вводились нові дисципліни, що в свою чергу вимагало збільшення назв навчальної та наукової літератури. У 1882 р. на посаду директора Катеринославської класичної гімназії було призначено В. К. Зозуліна, який викладав історію та географію, користувався значною кількістю літератури. Його уроки давали учням міцні знання й сприяли їх особистісному вихованню. Вагомим був внесок освітянина в розвиток двох бібліотек. За часів його керівництва бібліотека збагатилася цінною за змістом навчальною та науковою літературою, зокрема: словником Форчеліні, спеціальними словниками й посібниками з історії та географії. Зазначимо, що В. К. Зозулін один із перших у Катеринославі почав користуватись отриманими виданнями та привчав учнів до змістовного переказу «туманних картинок» з етнографії. Він запровадив учнівські реферати-бесіди, що сприяли заохоченню до читання художніх творів та наукової літератури. Перевагу директор віддавав творам Ф. М. Достоєвського, які, на його думку, мали значний вплив на виховання учнів навчальних закладів Катеринославщини.

У 1899 р., під керівництвом директора О. І. Андрієвського (1886 – 1900), фундаментальну бібліотеку було переобладнано, що позитивно позначилося на обслуговуванні викладацького складу гімназії. Не залишалася бібліотека й поза увагою попечителів навчального округу, які контролювали зміст книгозібрання: на жаль, учнівська бібліотека не повинна була мати твори В. Г. Белінського, М. О. Добролюбова та Марка Вовчка. З 1890 р. в обов'язки класних наставників входить видача учням довірених їм класів книжок учнівської бібліотеки [3, с. 209, с. 304].

Інтерес викликають спогади інспектора Катеринославської класичної гімназії П. С. Козловського про директорів навчального закладу. Зокрема, М. С. Алаєв обіймав посаду директора й викладав історію та географію в 1877-1881 рр. За цей період підвищився престиж гімназії: керівник надавав допомогу бідним дітям книжками та грошима, значну увагу приділяв поточному комплектуванню бібліотек та читанню відповідно до потреб молоді Катеринослава. Суворий нагляд за домашнім читанням на квартирах не дозволяв учням вільно користуватися літературою, що друкувалась на території Російської імперії. Крім того, у навчальному закладі порушили питання щодо складання докладного переліку книжок, «необхідних та корисних для читання учнів» [3, с. 380-381].

Наступним навчальним закладом, який відіграв важливу роль у підготовці кваліфікованих кадрів, були Катеринославське Перше та Друге реальні училища. Фонд бібліотеки Катеринославського Першого реального училища (1875 р.) під головуванням директорів О. А. Соколова (1875 – 1883), Г. С. Голубовського (1883 – 1898) та О. М. Собещанського (1898 – 1900) збільшився майже в 12 разів: у 1877 р. він становив 677 примірників, у 1900 р. – 8488. Перші

пожертвування на користь училища зробив почесний попечитель закладу, активний представник у справі освіти й виховання молоді П. М. Міклашевський (1876 – 1878 рр.) [2, с. 55].

У 1887 р. Педагогічна рада цього закладу створила комісію з перегляду змісту учнівської бібліотеки, у результаті чого бібліотека була упорядкована: вилучені розрізнені твори та зношені книги, замість них придбали велику кількість нової літератури. Каталог складено відповідно до віку (для молодших, середніх та старших учнів), розглянуто хронологічний каталог та його змістовне наповнення. Комісія розробила план: по-перше, поповнити основну бібліотеку 72 примірниками; по-друге, вилучити з основного фонду 189 видань, з них 89 іноземних (27 – німецькою та 62 – французькою мовами). Залишок (566 книг) поділити на дві групи: для учнів старших класів (323) та для молодших (243). По-третє, іноземними книгами дозволяти користуватись тільки учням старших класів.

Педагогічна рада вирішувала й питання про реорганізацію учнівської бібліотеки. Перше місце у виховному процесі училища посідало читання, яким необхідно було керувати. Як аптекар видає ліки: тільки за вказівкою лікаря, так і бібліотекар книжки, – за рекомендацією викладача. Члени ради розмірковували: оскільки книга впливає на розум, серце та волю людини, то цей процес необхідно скеровувати шляхом послаблення або посилення. Учнівська бібліотека, згідно з інструкцією, містила книжки, схвалені училищною радою, причому навпроти назви кожної книги в каталозі було зроблено відповідні позначки. Комісія, у склад якої входили директор, викладачі та бібліотекар (П. Т. Окулова), щорічно здійснювала перевірку бібліотечного майна. У 1893/94 н. р. керівництво училища придбало церковні книги на суму 58 крб. [4, с. 11-15].

У 1898 р. на посаду директора призначено інспектора, викладача математики О. М. Собещанського. Його заслуга полягала в поповненні училищної бібліотеки змістовними навчальними посібниками та художньо ілюстрованими мистецькими виданнями. Наприкінці ХІХ ст. підвищився матеріальний рівень бібліотеки, що позитивно позначилось на навчально-виховному процесі закладу. Щорічне поповнення училищної бібліотеки становило 96 примірників; найбільшу кількість літератури (511 прим.) купували для читачів старшого віку [2, с. 14].

Під час Першої світової війни директор училища Н. Е. Хлодовський поповнив бібліотеку 172 примірниками. Втім, навчальний процес мав і негативні сторони: збіднювався через те, що учні не вивчали творчість М. В. Гоголя, В. Г. Белінського, М. Ю. Лермонтова; твори Ф. І. Тютчева, М. О. Некрасова, О. І. Герцена, М. О. Добролюбова, Д. І. Писарева, епічні твори В. А. Жуковського, К. Ф. Рилєєва, О. С. Пушкіна як непотрібні учням. Проте обов'язковим залишалось вивчення історії Росії епохи імператора Петра Великого [4, с. 8, 11].

Значну увагу Опікунська рада училища приділяла купівлі навчальних посібників для бібліотеки. Усі клопотання щодо комплектування фондів задовольнялись негайно та в повному обсязі. Училище приділяло значну увагу тому, щоб учні не читали «шкідливих» книжок. Через це читачам дозволялось користуватись тільки виданнями з училищної бібліотеки. У свою чергу зростала відповідальність наставників, які наглядали за щоденним отриманням бібліотечних книжок. Для задоволення читацьких запитів фонди шкільної бібліотеки мали бути повноцінними. У 1915/16 н. р. порушувалось питання про обов'язкове читання, яке, за висновком Педагогічної ради училища, пригнічує індивідуальні нахили учнів, у результаті чого знижується інтерес до книги та читання [4].

Під керівництвом директора Катеринославського Другого реального училища С. Ф. Тимошенка відбувались наради й засідання з обговорення та вирішення питань навчально-виховного процесу, зокрема про розвиток бібліотек, підбір нових навчальних посібників, передплату літератури до фундаментальної та учнівської бібліотек, пошук кадрів на посаду бібліотекарів. У 1909 р. директором училища було обрано статського радника Д. М. Фінакова, який підвищену увагу приділяв поповненню фондів, щорічно збільшуючи асигнування [8].

Під керівництвом директора Катеринославського комерційного училища А. С. Синявського, у 1903/04 н. р. училищна бібліотека переглянула, виправила й доповнила каталоги класних бібліотек, внесла зміни в позакласне читання, яке вважали допоміжним засобом навчально-

виховного процесу. З метою розширення інтересів та нахилів читачів – учнів старших класів – училище відкривало й предметні бібліотеки: природознавства, географії, історії, мовознавства. Це мало поглиблювати вивчення спеціальних предметів. Крім того, запроваджений аналіз читання визначав найбільш популярні предмети на початку ХХ ст.: Закон Божий (97,6 %), російська мова (96,5 %), історія (92,1 %), алгебра (90,9 %). Педагогічна рада акцентувала увагу на організації позакласного читання. Зацікавленість учнів викликала художня література: Г. Бічер-Стоу «Хижина дяди Тома», К. М. Станюкович «Вокруг света на коршуне», А. Конан-Дойль «Шерлок Холмс», Ж. Верн «Дети капитана Гранта», М. В. Гоголь «Тарас Бульба», А. П. Чехов «Каштанка», І. С. Тургенєв. З історії привертала увагу твори Гомера «Илиада», «Одиссея».

У 1903/04 н. р., під керівництвом А. С. Синявського, в училищі було відкрито спеціальну географічну бібліотеку, яка від самого початку існування привертала увагу учнів крайнознавчою тематикою. А про те, що читання книжок з історичної бібліотеки було обов'язковим, свідчить той факт, що кожний учень повинен, прочитавши книгу, передати її зміст. Викладачі склали каталоги бібліотек, до яких входили наукові, науково-популярні та художні книжки в кількості 210 томів. На той час бібліотека мала літературу, присвячену українській історії. У навчально-виховному процесі помічниками директора були наглядачі, які виконували обов'язки завідувача класної бібліотеки, керували процесом читання та відповідали за каталог. Директор А. С. Синявський постійно піклувався про нові надходження періодичних видань, разом з викладачем В. І. Пічетою брав активну участь у розробці систематичного каталогу із позакласного читання історичної літератури [6, с. 146-154].

Вагомим був внесок у розвиток бібліотечних осередків керівних кадрів катеринославських жіночих навчальних закладів. За період керівництва Катеринославською Маріїнською жіночою гімназією О. Я. Риндовська збільшила фонди фундаментальної й учнівської бібліотек у 7 разів. Педагогічні ради жіночих навчальних закладів несли відповідальність за обрання бібліотекаря з кола викладачів, склали правила про порядок зберігання та видачі книжок, наглядали за наповненням систематичного та хронологічного каталогів. Постійний нагляд за фондами виявлявся в перевірях фундаментальної бібліотеки. Так, 1872 р., у результаті такого заходу, частину зношених книжок було вилучено, інші – передано до учнівських фондів [1, с. 18; 9, с. 20].

У 1879 р. на засіданні педагогічної ради Катеринославської чоловічої гімназії вирішувалось питання щодо відкриття учнівської бібліотеки, яка б задовольняла читацькі запити дітей та відповідала педагогічним вимогам. Рада підготувала графік обслуговування читачів: видачі книжок у зазначені дні та години тижня [7].

Важливу роль у процесі отримання технічної освіти, що була нагальною потребою для розвитку промислового міста, відігравали технічні навчальні заклади. Наприкінці ХІХ ст. керівництво залізничних технічних училищ опікувалось не тільки придбанням до бібліотеки фахової, загальноосвітньої літератури (книг та журналів), а й значну увагу приділяло «масовій роботі» серед читачів-учнів, зокрема, проведення літературних читань, присвячених актуальним на той час питанням. Начальник училища В. С. Галицький піклувався про забезпечення необхідною літературою учнів незаможних родин.

Отже, рівень розвитку катеринославських бібліотек навчальних закладів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. залежав від ставлення керівництва до осередків культури. Державні кошти, грошові внески, пожертвування становили вагомий підтримку бібліотечним починанням. З одного боку, керівництво навчальних закладів опікувалось бібліотечними справами. Відкриття бібліотек, поповнення фондів зібрань, вивчення читацького контингенту та кола його інтересів – це першорядні завдання, які вирішувалися керівниками навчальних закладів. З іншого боку, постійний суворий нагляд за фондами, читанням учнів гальмував процес розвитку бібліотек, про що свідчить вилучення «шкідливих» видань, незадоволені читацькі запити, користування тільки визначеними бібліотеками. Незважаючи на труднощі, бібліотеки середніх навчальних закладів активно діяли в культурно-освітньому просторі Катеринослава, спрямовували свою діяльність на підвищення рівня грамотності населення та сприяли поширенню різногалузевих знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Донцов Г. В.* Десятилетие Екатеринославской городской женской гимназии, 1883 – 1893 / Г. В. Донцов. – Екатеринослав, 1894.
2. Исторический очерк Екатеринославского реального училища за 25 лет существования, 1875 – 1900. – Екатеринослав, 1901.
3. *Локоть Я.* Столетие Екатеринославской классической гимназии, 1805 – 1905 гг.: краткий исторический очерк / Я. Локоть. – Екатеринослав, 1908.
4. Отчет Екатеринославского Первого реального училища за 1915 – 1916 уч. год. – Екатеринослав, б.г.и.
5. Отчет о состоянии Екатеринославского Второго коммерческого училища, 1912 – 1913 гг. – Екатеринослав, 1914.
6. Отчет о состоянии Екатеринославского коммерческого училища, 1903 – 1904 уч. год. – Екатеринослав, 1904.
7. Отчет о состоянии Екатеринославской мужской гимназии за 1879/80 уч. год / сост. секретарь педагогического совета Г. В. Донцов. – Екатеринослав, 1880.
8. *Рождественский А.* Краткий исторический очерк 10-летнего существования Екатеринославского II имени князя Алексея Николаевича реального училища / А. Рождественский. – Екатеринослав, 1911.
9. *Чернова А. А.* Историческая записка о Екатеринославской Мариинской женской гимназии с времен основания до 1 августа 1881 г. / А. А. Чернова. – Екатеринослав, 1883.